

Nieuwe inzichten in de bouwgeschiedenis van de Sint-Janskerk in Mechelen

Vincent Debonne¹

1 Beknopte bouwgeschiedenis volgens geschreven bronnen

De Sint-Janskerk is een west-oost georiënteerde kruiskerk, bestaande uit een westtoren op vierkant grondplan, een driebeukig basilicaal schip, een transept en een eenbeukig koor met driezijdige apsis (fig. 1-2). Het laatgotische kerkgebouw heeft een buitenparement in lichtgele Lediaan kalkzandsteen, aangebracht op een kern in baksteen.

Op basis van schaarse geschreven bronnen wordt de Sint-Janskerk gedateerd in de 15de eeuw². De westtoren zou gebouwd zijn omstreeks het midden tot de tweede helft van de 15de eeuw; een schaliëndak werd gelegd in 1443, klokken werden opgehangen in 1474 en in 1482 werd de spits opgericht. De annex onder zadeldak aan de zuidzijde van het koor zou gebouwd zijn in 1471. De westelijke travee bevat de Heilige Geestkapel, de oostelijke tra-

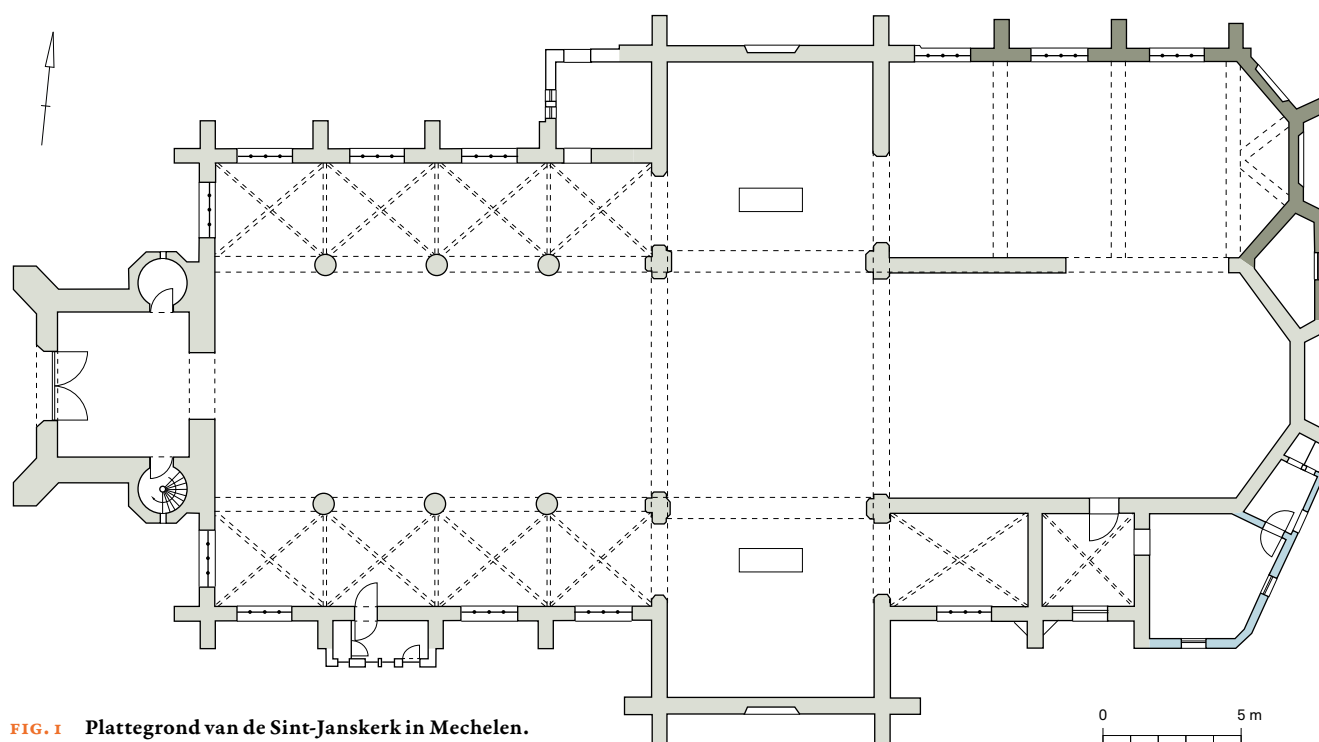

FIG. 1 Plattegrond van de Sint-Janskerk in Mechelen.
Plan of the Church of St John in Mechelen.

¹ Erfgoedonderzoeker Bouwkundig Erfgoed, agentschap Onroerend Erfgoed, Phoenixgebouw, Koning Albert II-laan 19 bus 5, 1210 Brussel, vincent.debonne@rwo.vlaanderen.be.

² Voor de bouwgeschiedenis van de kerk, zie Van Doorslaer & Stroobant 1940, 5-8 en Installé *et al.* 1997, 34-36.

FIG. 2 De Sint-Janskerk gezien vanuit het zuidoosten.
The Church of St John seen from the southeast.

vee herbergt een deel van de sacristie. 1483, het jaar van de plechtige inwijding, geldt als de datum van voltooiing van de kerk.

Latere toevoegingen aan het kerkgebouw zijn de kapel van het Heilig Sacrament aan de noordzijde van het koor, gebouwd in 1548, en de oostelijke aanbouw van de sacristie uit 1708, tegen de laatste rechte koortravee en de zuidoostelijke zijde van de koorapsis. De dakruiter op de kruising dateert uit 1670. Het oorspronkelijke houten tongewelf van middenschip, transept en koor werd in 1722 verborgen achter een stucgewelf. In 1902 werden grote delen van het interieur van de kerk bedekt met een steenimitatieschildering³. Uit het begin van de 20ste eeuw dateren een ondiep toegangsgebouwtje in de tweede travee van de zuidbeuk en het neogotische portaal tussen noordbeuk en noordelijke dwarsarm, een ontwerp van de Mechelse architect Philippe Van Boxmeer (1863-1955)⁴.

In het kader van de studie van de muurschilderingen in de westtoren worden hierna alleen de 15de-eeuwse delen van de kerk behandeld: het koor en zijn zuidelijke annex, het transept, het schip en de westtoren.

2 Recente bevindingen over de bouwgeschiedenis van de Sint-Janskerk

De ontdekking van muurschilderingen van rond 1400 in een toren die tot nu toe een halve eeuw jonger werd gedateerd, heeft niet alleen een kunsthistorische betekenis. Het toont ook aan dat materiële aspecten van een gebouw niet altijd traceerbaar

zijn in geschreven bronnen. De discrepantie tussen het gebouw en de geschreven bron laat zich onder meer verklaren door de praktijk van het bouwproces. Die heeft een eigen, niet altijd schriftelijk geregistreerde dynamiek: oudere gebouwen worden afgebroken of geïntegreerd in een nieuwbouw, de bouwwerf wordt tijdelijk stilgelegd of planwijzigingen worden doorgevoerd. Om het verloop van een bouwwerf, de bouwgeschiedenis dus, te reconstrueren moet het gebouw bouwhistorisch worden geanalyseerd en geschreven bronnen kritisch geïnterpreteerd. Voor de Sint-Janskerk moet dit onderzoek nog grotendeels worden gedaan. Wij beperken ons hier tot enkele observaties die suggereren dat de gotische Sint-Janskerk, of toch delen ervan, ouder is dan tot nu toe wordt aangenomen, en dat de bouwgeschiedenis complexer is dan het uniforme uitzicht in kalkzandsteen doet uitschijnen.

2.1 Het koor

Door de aanbouw van de noordelijke kapel van het Heilig Sacrament is van de buitenkant van het koor enkel de zuidzijde en de apsis gedeeltelijk zichtbaar. De vier rechte koortraveeën worden doorbroken door drie spitsboogvensters – de meest westelijke travee is blind gelaten. De vensters in de tweede en derde travee zetten aan boven het lessenaarsdak van de annex uit 1471. Het hoge spitsboogvenster van de laatste rechte koortravee is deels verborgen achter de uitbreiding van de sacristie uit 1708. Het centrale spitsboogvenster van de apsis werd volledig gedicht bij

³ Over de interieurafwerking van de Sint-Janskerk, zie Grootaers 2010, 1-5.

⁴ Eeman, Kennes & Mondelaers 1984, 402-408.

de oprichting van het barokke hoogaltaar in 1769⁵. Van de twee andere apsisvensters werd enkel de onderste helft gedicht.

De zuidelijke annex uit 1471 is twee traveeën diep. De westelijke travee met de Heilige Geestkapel wordt verlicht door een spitsboogvenster en is binnenin overspannen met een vierdelig kruisribgewelf. De oostelijke travee van de annex telt twee bouwlagen, verlicht door een spitsboograam in de eerste bouwlaag en een rechthoekige vensteropening in de tweede bouwlaag.

Binnenin is de opstand van de rechte koortraveeën tot aan de bovenlichten volledig blind. Doorheen de steenimitatieschildering uit 1902 tekenen zich de contouren af van grote spitsboogvelden (fig. 3). Een spitsboogveld aan de noordzijde verdween wellicht bij de uitbraak van de scheibog tussen het koor en de Heilig Sacramentskapel. Nog in de noordmuur van de rechte koortraveeën zijn bovenaan de contouren zichtbaar van de drie spitsboogvensters die werden gedicht na de overdekking van de Heilig Sacramentskapel.

De contouren van de grote spitsboogvelden in de twee rechte koortraveeën zetten ons op het spoor van een meergefasige bouwgeschiedenis. Een blik onder het lessenaarsdak van de zuidelijke annex uit 1471 maakt duidelijk dat het gaat om gedichte spitsboogvensters (fig. 4). Hun uitvoering is dezelfde als de huidige koorvensters: dagkanten met een afgeschuind profiel en

FIG. 3 Zuidwand van het koor, met contouren van spitsboogvelden.

Southern choir wall, with outlines of pointed arches.

FIG. 4 Voormalig exterieur (zuidkant) van de eerste bouw-fase van het koor, met twee gedichte spitsboogvensters. Tegen de nokstijl van het lessenaarsdak is het fragment van een als korbeel hergebruikte rib uit een houten tongewelf zichtbaar.

The former (southern) exterior of the first building phase of the choir, with two blocked-up lancet windows. Against the post of the skillion roof, a fragment of a barrel vault rib is visible, reused as a corbel.

een waterlijst rond de spitsboog. De opvulling van de vensters is in baksteen, met in het westelijke venster de omtrek van een rechthoekige doorbreking. Twee verticale stroken in baksteen naast de gedichte vensters zijn de uitbraaksporen van verwijderde steunberen. De steunbeer uiterst rechts – met parement in Lediaan kalkzandsteen - is bewaard gebleven.

Uit de gedichte spitsboogvensters kan worden afgeleid dat het koor in zijn huidige toestand uit minstens twee bouwfases bestaat. In zijn eerste fase was het koor lager dan vandaag het geval is. Het was wellicht ook korter. Het derde oostelijke koorvenster aan de zuidzijde maakt immers deel uit van de bouw-fase waarin het koor werd verhoogd na de bouw - mogelijk in 1471 - van de zuidelijke annex met de Heilige Geestkapel en de sacristie. De eerste bouw-fase van het koor situeert zich dus vóór 1471, toen de toevoeging van de zuidelijke annex noopte tot het dichteren van de eerste koorvensters en de bouw van een hoger gelegen lichtbeuk.

Ook in de dakkap van het koor zijn twee bouwfases herkenbaar. Tussen de twee sporenparen onmiddellijk ten oosten van het eerste westelijke gespan bevindt zich een bouwnaad in de dakconstructie. De ondernokken, flieringen en muurplaten sluiten er niet of zeer slordig op elkaar aan⁶. Hierbij liggen de flieringen ten oosten van de naad hoger dan de flieringen ten westen ervan. Het deel van de koorkap ten westen van de bouwnaad behoort constructief tot de dakkap van de kruising, die typologisch een geheel vormt met de dakkappen van de twee dwarsarmen en het schip.

Het dendrochronologisch onderzoek⁷ van de dakkappen van schip, transept en koor leverde geen datering op, behalve voor een keper uit het koor. De veldatum van het eikenhout van de keper situeert zich tussen 1332 en 1362, aanzienlijk ouder dan de gangbare datering van de Sint-Janskerk in de (tweede helft van de) 15de eeuw. Aangezien de dakkap van het koor wellicht na 1471 werd opgericht, toen door de toevoeging van de zuidelijke annex het koor moest worden verhoogd, kunnen we besluiten dat deze en wellicht ook andere kepers in de constructief coherente koorkap werden gerecupereerd uit een oudere, midden-14de-eeuwse dakkap. Die dakkap overspande een thans verdwenen deel van de Sint-Janskerk, misschien het koor na de eerste bouw-fase in het midden van de 14de eeuw. Bij de verhoging van het koor in of kort na 1471 werd die dakkap ontmanteld en werden onderdelen hergebruikt voor de nieuw op te richten dakkap van het verhoogde koor.

Dat de eerste bouw-fase van het koor zou kunnen dateren uit het midden van de 14de eeuw wordt alvast niet tegengesproken door een analyse van de steenhouwtechnieken. Op de kalkzandsteen van het koor werd een bewerking met de steenbijl gecombineerd met een fijne randslag herkend, een techniek die zich situeert tussen de 12de eeuw en uiterlijk 1400-1420⁸.

2.2 Het transept en de zuidelijke annex

Het transept wordt verlicht door grote spitsboogvensters in de noordelijke en zuidelijke dwarsgevels. Onder de vensters bevinden zich gedichte spitsboogportalen. In 2011 kwam tijdens de restauratie van de buitengevels de oorspronkelijke uitvoering

van het zuidportaal aan het licht. De eigenlijke doorgang was overspannen door een korfboog. Het blinde spitsboogveld erboven was versierd met een ingeschreven spitse driehoek.

Het transept werd wellicht samen met de zuidelijke annex van het koor opgetrokken. De zuidelijke dwarsarm en de Heilige Geestkapel in de annex vormen aan de buitenzijde een constructief geheel. Binnenin behoort de scheiboog tussen de zuidelijke dwarsarm en de Heilige Geestkapel allicht tot de oorspronkelijke opzet.

Aan de binnenzijde van de west- en oostmuren van de dwarsarmen zijn telkens twee gedichte spitsboogvensters zichtbaar (fig. 5), een hoog venster bij de dwarsgevel en een kleiner venster boven de doorgangen naar de zijbeuken van het schip en de zijkapellen naast het koor. In het zichtbare buitenparement van het transept zijn echter geen bouwnaden zichtbaar, wat doet besluiten dat het eerste ontwerp van dwarsarmen met vensters in de langsmuren al tijdens de bouw werd opgegeven. Enkel in de oostmuur van de zuidelijke dwarsarm is een bouwnaad zichtbaar die mogelijk verband houdt met het blinde spitsboogvenster aan de binnenkant.

Op de plaats van de Heilige Sacramentskapel uit 1548 stond wellicht een annex – met kapel? – zoals aan de zuidzijde van het koor. De doorgang onder de spitsboog naar de Heilige Sacramentskapel heeft immers dezelfde afmetingen als zijn tegenhan-

FIG. 5 Blinde spitsboogopeningen in de westmuur van de noordelijke dwarsarm.

A blind arcade in the west wall of the northern semitranssept.

⁶ Zie de bijdrage van Dieter Nuytten over de dakkappen van de Sint-Janskerk (dit volume).

⁷ Nuytten 2013 (dit volume).

⁸ Ongepubliceerde bevindingen Frans Doperé, meegeedeeld in briefwisseling d.d. 05/10/2009.

ger in de zuidelijke dwarsarm, en valt zodoende wat laag uit voor de rijzige Heilige Sacramentskapel.

De datering van het transept blijft onzeker. Het werd waarschijnlijk samen geconcipeerd met de zuidelijke en verdwenen noordelijke annex, en derhalve ook met de verhoging van het koor. De vermeende bouw van de zuidelijke annex in 1471 is voorlopig het enige aanknopingspunt voor een datering. Anderzijds suggereren de waargenomen steenhouwtechnieken – gebruik van de steenbijl maar met ruwe randslag – voor het transept een bouw in de eerste helft van de 15de eeuw. Doorgedreven bouwhistorisch onderzoek, gecombineerd met een hernieuwde lezing van de geschreven bron waarop de datering van de zuidelijke annex is gebaseerd, kan hierin misschien opheldering brengen.

De dakkap van het koor is niet de enige plaats in de Sint-Janskerk waar bouwmaterialen werden hergebruikt. Ook de dakkap van de zuidelijke annex van het koor bestaat uit gerecupereerde bouwmaterialen, afkomstig uit een spits houten tongewelf (fig. 4). De twee gespannen van de dakkap tellen telkens twee gestapelde gebinten, bestaande uit een stijl en een dekbalk met een fliering. De dekbalken zijn verbonden met de grote nokstijl van het lessenaarsdak. De zijbeuken van de kerk Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle in Mechelen, gebouwd in de tweede helft van de 15de eeuw, hadden voor de brand van 1944 hetzelfde type dakkap⁹.

De uitsparingen in de twee onderste dekbalken van de gespannen bevatten de ribben die de spitsboog van het tongewelf vormden. Delen van die ribben werden hergebruikt als korbelen van de dekbalken. De ribben hebben een laatgotische profilering met rood geverfde keellijsten en een peerkraal. De gording tussen de schoren van de onderste gebinten van de gespannen is de hergebruikte gording van het tongewelf. De voorzijde is geprofileerd met een keellijst; de onder- en bovenkant bevatten de open verbindingen van de houten elementen waarop de beplanking van het tongewelf werd getimmerd. De oorsprong evenals de datering van deze hergebruikte onderdelen blijft vooralsnog onduidelijk.

2.3 Het schip

Het basilicale schip telt vier traveeën. De zijbeuken worden geleed door steunberen, ter ondersteuning van de stenen kruisribgewelven binnenin. De lichtbeuk is zonder steunberen; het middenschip wordt immers overdekt door het vermelde stucgewelf uit 1722 dat op zijn beurt een ouder houten tongewelf verbergt. De opstand van het middenschip is tweeledig: onderaan spitse scheibogen op zuilen met onversierde kapitelen, daarboven de lichtbeuk met spitsboogvensters (fig. 6). Tussen beide geleidingen strekt zich een blinde muurzone uit. Bij de hoger vermelde herinrichting van het kerkinterieur in 1902 werd van sommige onderdelen het naakte bouwmetaal zichtbaar gelaten. De scheibogen en de zuilen met kapitelen van het middenschip zijn in Lediaan kalkzandsteen, net zoals de gewelfribben in de zijbeuken. De gewelfkappen zijn in baksteen.

Zoals vermeld was de bouw van het transept samen met de bouw van de koorannexen en zodoende ook samen met de verhoging van het koor gepland. De spitsboogdoorgangen naar

FIG. 6 Binnenzicht in het schip.
Interior view of the nave.

de zijbeuken in de westmuren van de dwarsarmen suggereren ook voor het schip een gezamenlijk ontwerp met het transept. Dit blijkt alvast uit de typologische samenhang van de dakkappen van het schip en het transept. Volgens het onderzoek van Dieter Nuytten¹⁰ (dit volume) zou de kap van het schip als eerste zijn opgericht, gevolgd door de kap boven de kruising en daarna de kappen van de dwarsarmen. Zoals het transept kan het schip bij gebrek aan nader onderzoek niet nauwkeuriger worden gedateerd dan de 15de eeuw zonder meer. Enkel de steenhouwtechnieken op de zuilen van het middenschip laten volgens Frans Doperé een nauwere datering in de eerste helft van de 15de eeuw toe.

2.4 De westtoren

De buitengevels van de westtoren worden door waterlijsten in acht registers verdeeld. De drie onderste registers stemmen overeen met de gelijkvloerse verdieping van de toren (fig. 7). Deze ruimte met de muurschilderingen van Sint-Joris en Sint-Christoffel is toegankelijk via een portaal met korbboog in de westgevel van de toren. Het spitsboogvenster in de westgevel is samen met het portaal verenigd in een spaarveld met archivolt. Het vierde, vijfde en zesde register van de torengevels stemt overeen met de eerste en tweede verdiepingen van de toren. Het kruisribgewelf van de eerste verdieping werd in 1580 door de geuzen

⁹ Martiny 1962, fig. 101 en 104.

¹⁰ Nuytten 2013 (dit volume).

FIG. 7 De drie onderste registers van de westtoren van de Sint-Janskerk, met portaal en spitsboogvenster.
The three lower registers of the western tower of the Church of St John, with porch and pointed arch window.

vernield tijdens het roven van de kerkklokken (zie 2.1.)). De twee verdiepingen worden verlicht door lichtspleten in de noord- en zuidmuur. In de westmuur zijn drie getoogde openingen uitgespaard, afgesloten door houten luiken. De ruimte ter hoogte van het zevende register wordt door een balkenzoldering gescheiden van de klokkenzolder.

De west- en oostzijde van de toren bevatten elk twee galmgaten. Omwille van de traptorens is er in de noord- en zuidzijde slechts één galmgat. De twee achthoekige traptorens zijn ingewerkt tussen de noord- en zuidmuren van de toren en de langsmuren van het middenschip. Het middenschip is iets breder dan de toren, waardoor van de traptorens slechts vier zijden zichtbaar zijn. Op de noord- en zuidwestelijke hoeken van de toren staan overhoeks geplaatste steunberen, met dubbele afschuining op de frontale zijde. Ter hoogte van het zesde en zevende register zijn de frontale zijden van de steunberen uitgewerkt als spitsboognissen met ingeschreven drielobben. De westtoren wordt bekroond door een achthoekige torenspits met leien dakbedekking, geflankeerd door driehoekige hoektorentjes. Een steil zadeldak verbindt de spitsen van de traptorens met de oostelijke hoektorentjes.

De muurschilderingen van Sint-Joris en Sint-Christoffel, zonder twijfel daterend van omstreeks 1400, verplichten tot een herziening van de algemeen aangenomen bouwgeschiedenis van de westtoren. Dat minstens de gelijkvloerse verdieping van de toren zowat een halve eeuw ouder is dan voordien werd aangenomen, wordt ook door andere gegevens gesuggereerd.

De steenhouwtechnieken in de gelijkvloerse verdieping van de toren werden door Frans Doperé geïdentificeerd als 'bewerking met de steenbijl met ruwe randslag', te dateren in de eerste helft van de 15de eeuw. Daarnaast vertoont de westtoren van de Sint-Janskerk grote gelijkenissen met de westtoren van de kerk Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle in Mechelen (fig. 8). Beide torens zijn zo goed als identiek qua grondplan en opstand. Allebei hebben ze een vierkant plattegrond met sterk uitspringende, overhoeks geplaatste steunberen op de noord- en zuidwesthoek, en twee achthoekige traptorens op de noord- en zuidoosthoek (fig. 9). Zoals in de Sint-Janskerk heeft de westtoren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk een hoge gelijkvloerse verdieping, overdekt door een kruisribgewelf en verlicht door een groot spitsboogvenster in de westgevel. Aan de buitenzijde is het venster samen met het korfboogportaal verenigd in een groot spaarveld, zoals

FIG. 8 De westtoren van de kerk Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle in Mechelen.
The western tower of the Church of Our Lady across the river Dijle in Mechelen.

dat ook in de toren van de Sint-Janskerk het geval is. De kerk Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle is zowel bouwhistorisch als archivalisch grondig onderzocht. De gelijkvloerse verdieping van de westtoren dateert uit het einde van de 14de eeuw; de eerste verdieping was zeker in 1403-1404 in opbouw¹¹.

De frappante gelijkenis tussen de torens van de twee kerken biedt ook een mogelijke verklaring voor de talrijke bouwnaden in het baksteenmetselwerk van de eerste verdieping van de toren van de Sint-Janskerk. Op de eerste en tweede verdieping van de toren van de Onze-Lieve-Vrouwkerk zijn diepe muurnissen uitgespaard, met aansluitend 'alcoven'¹². Misschien was

voor de toren van de Sint-Janskerk een zelfde aanleg voorzien, maar werden de uitsparingen al tijdens de verdere bouw van de toren gedicht.

Het middenschip van de Onze-Lieve-Vrouwkerk kwam pas na 1451 tot stand, toen de westtoren al voltooid was¹³. Enkele constructieve nalatigheden tussen de toren en het middenschip houden hiermee verband¹⁴. Een gelijkaardig bouwverloop waarbij het schip iets jonger is dan de westtoren kan ook voor de Sint-Janskerk worden vermoed. Het middenschip is iets breder dan de westtoren, wat de onhandige overgang verklaart tussen de

¹¹ Martiny 1962, 61-62, 69.

¹² *Idem*, 69-70.

¹³ *Idem*, 25, 62-63, 169.

¹⁴ *Idem*, 62-63.

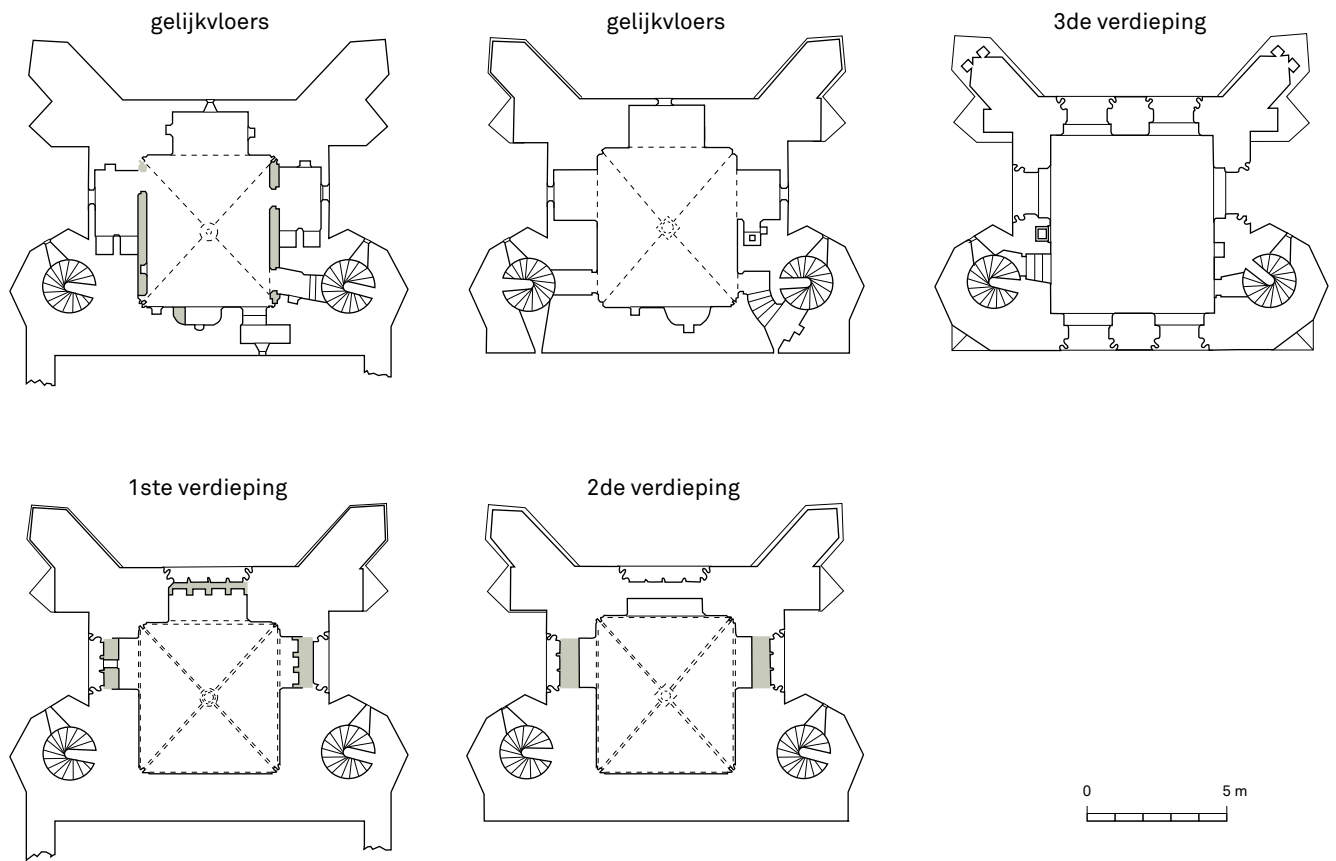

FIG. 9 Plattegrond van de westtoren van de kerk Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle in Mechelen (naar Martiny 1962, fig. 25).
Plan of the western tower of the Church of Our Lady across the river Dijle in Mechelen (after Martiny 1962, fig. 25).

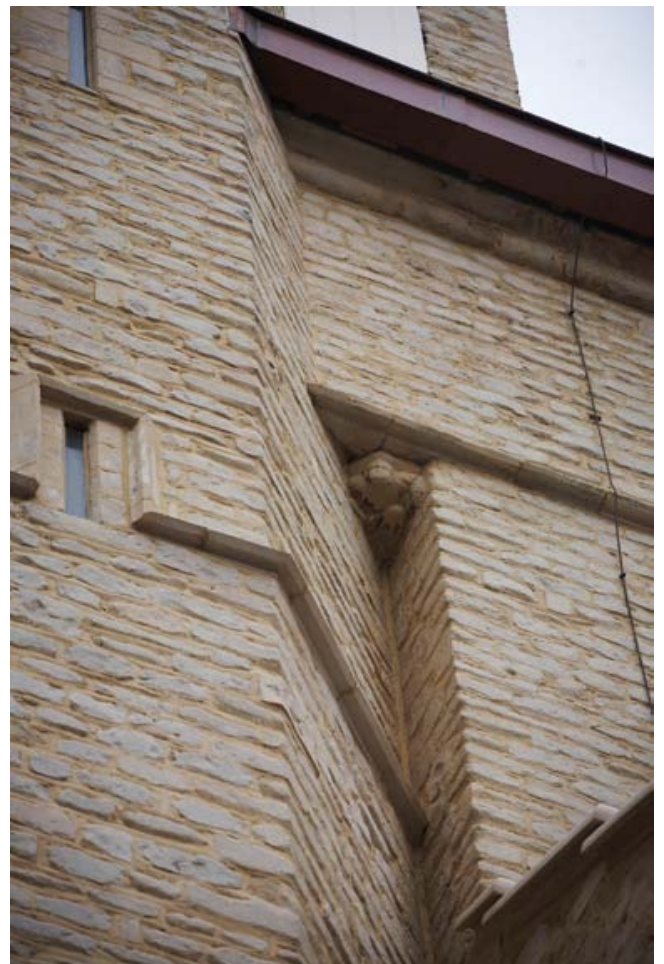

FIG. 10 Overgang tussen de zuidelijke langsmuur van het middenschip en de westtoren.
Transition between the southern longitudinal wall of the central nave and the western tower.

FIG. 11 Fliering van de dakkap van het middenschip, aangebracht in een uitsparing weggehakt in het baksteenmetselwerk van de toren.
Roofplate in the roof of the central nave, in a space created by the hacking out of some of the tower's brick masonry.

zuidelijke langsmuur van het middenschip en de zuidelijke trap-toren. Boven de waterlijst loopt de langsmuur van het middenschip over in de traptoren, onder de waterlijst volgt de langsmuur de westmuur van de zuidelijke zijbeuk. In de oksel van de zo gecreëerde insprong is een figuratieve console aangebracht (fig. 10).

Een andere aanwijzing voor een afzonderlijke bouw van westtoren en middenschip bevindt zich in de oostgevel van de toren, ter hoogte van de dakkap van het middenschip. Het metselwerk in baksteen volgt er de dakhelling van het middenschip; tijdens de bouw van de westtoren werd dus rekening gehouden met de nog op te richten dakkap van het middenschip. De precieze plaats van de onderdelen van de dakkap was echter nog niet

voorzien; voor de aansluiting van de flieringen en de nokgording op de oostgevel van de toren was het nodig alsnog uitsparingen in het baksteenmetselwerk uit te hakken (fig. 11). We mogen hieruit besluiten dat de dakkap van het middenschip werd opgericht toen de westtoren al tot op die hoogte was opgetrokken.

3 Besluit

Voornoemde bevindingen tonen duidelijk aan dat de bouwgeschiedenis van de laatgotische Sint-Janskerk nog vrij slecht gekend is. Frappant is de tegenspraak of toch de ruime chronologische marge tussen data uit geschreven bronnen en dateringen afgeleid uit bouw- en architectuurhistorische observaties. De belangrijkste conclusie met betrekking tot de bouwgeschiedenis is de aanwezigheid van bouwfasen ouder dan de tweede helft van de 15de eeuw, de algemeen aangenomen datering van de Sint-Janskerk op basis van geschreven bronnen. Het koor bevat wellicht een kern uit het midden van de 14de eeuw, terwijl de westtoren omstreeks 1400 werd gebouwd. Het schip en het transept zijn samen met de lichtbeuk en de zuidelijke annex van het koor de jongste delen van de laatgotische kerk. Hun datering blijft in afwachting van nader onderzoek echter onzeker. Hoe de Sint-Janskerk er precies uitzag op het moment van de plechtige inwijding in 1483 moet dus nog worden uitgemaakt.

Summary

New insights into the construction history of the Church of St John in Mechelen

Little is known about the construction history of the Late Gothic Church of St John. There is a striking discrepancy between dates obtained from written sources and dates from investigations of the church's architectural and construction history. In terms of the construction history, the main conclusion is that there is evidence for building phases that predate the mid-15th century – the generally accepted date for the Church of St John based on written sources. The choir may contain a mid 14th-century core, while the western tower was built around 1400. Together with the clerestory of the choir and southern choir annexe, the nave and transept are the most recent features of this Late Gothic church but further research will have to establish their precise dates. Therefore, exactly how the Church of St John looked in 1483, on the day it was solemnly consecrated, remains unknown.

Bibliografie

EEMAN M., KENNES H. & MONDELAERS L. 1984: *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 9n Stad Mechelen. Binnenstad*, Gent.

GROOTAERS J. 2010: *Sint-Janskerk Mechelen Bouwhistorisch vooronderzoek interieur*, onuitgegeven onderzoeksrapport, Antwerpen.

INSTALLÉ H. *et al.* 1997: *Historische stedenatlas van België. Mechelen II*, Handelingen van de Koninklijke kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, afl. II, dl. C, Mechelen.

MARTINY V.G. 1962: Etude historique et archéologique de l'église Notre-Dame au-delà de la Dyle à Malines, *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen* 13, 1-298.

NUYTEN D. 2013: De middeleeuwse kappen en houten tongewelven van de Sint-Janskerk in Mechelen: typologisch, bouwhistorisch en dendrochronologisch onderzoek, *Relicta. Archeologie, Monumenten- en Landschapsonderzoek in Vlaanderen* 10 (dit volume).

VAN DOORSLAER G. & STROOBANT L. 1940: *Kerk van de HH. Jan-Baptist en Jan Evangelist te Mechelen*, Inventaris der kunstvoorwerpen in openbare instellingen bewaard 11, Turnhout-Antwerpen.